

Валентин Спиридонов / Valentin Spiridonov

**ЗА АВСТРО-ПРУСКИЯ ДУАЛИЗЪМ СЛЕД
РЕВОЛЮЦИЯТА 1848 – 1849 г. В ГЕРМАНИЯ**

**About the Austro-Prussian Dualism
after the 1848 – 1849 Revolution in Germany**

Abstract: This article focuses on the contradictions between Prussia and Austria on the question of the unification of the German states immediately after the revolution of 1848–1849. The members of the Frankfurt Parliament presented the crown of a German ruler to the King of Prussia. He refused this “revolutionary” crown because it had no legitimacy, and insisted on one given to him by the German monarchs. Prussia’s attempts to win over the German states for “Little German” unification (the *Kleindeutsch*) followed, and the opposition of Austria, wishing to preserve the German Union and its presidency in it, and thus the Austro-Prussian dualism, entered a new phase.

Keywords: Austro-Prussian dualism; Friedrich-Wilhelm IV; Prussia; Austria; German Confederation; Parliament of Erfurt; Agreement of Olmütz; the Dresden Conference.

С „дуализмът в Германия“ се означава спорът между Кралство Прусия и Австрийската империя за лидерство в Свещената Римска империя на германската нация (официалното название на Германската империя) до нейното разформироване през 1806 г. и в Германския съюз от учредяването му в 1815 г. до войната помежду им през 1866 г. В историческата наука е по-популярен като *пруско-австрийски дуализъм* и се заражда в средата на XVIII век, когато пруските владетели оспорват хегемонията на Хабсбургите сред германските държави и изявяват претенции за подялба на властта в Първата германска империя, впоследствие в Германския съюз. До края на XVIII век Виена успява да запази позициите си, а благодарение на заслугите си за разгрома на Наполеон I, на авторитета си сред Великите сили и на домакинството на Виенския конгрес, събрал всички суверенни европейски държави в австрийската столица за мирно уреждане на границите, властта и институциите в следнаполеонова Европа, Австрия остава лидер сред германските държави – през 1815 г. австрийският император съдейства за учредяване на Германски съюз, приемник на разпуснатата Първа германска империя и си осигурява председателското място в него заедно със свързаните с позицията власт, доминация и облаги.

След 1815 г. Кралство Прусия, извоювало си междуременно статут на Велика сила, с умела вътрешна политика прогресира икономически и приоб-

щава в контролирания от Берлин Митнически съюз част от германските държави. Със създаването на обща икономическа зона и произтичащите от това предимства за развитието на германския бизнес, Прусия печели симпатиите на мнозинството от немските предприемачи и интелектуалци в спора с Австрия за лидерство в съюза, но във Виена не са склонни към промени в структурата и управлението на Германския съюз. Доказателство, че Прусия изпреварва съперника си по влияние и авторитет сред немското население, е решението на делегатите от революционния Франкфуртски парламент от началото на 1849 г. да връчат короната на германски владетел на пруския крал Фридрих-Вилхелм IV. Той я отказва – според него „революционната“ корона няма легитимност. Кралят би приел корона, дадена му от немските монарси, от събратята му по кръв, а с това пруско-австрийският дуализъм навлиза в нова фаза.

* * *

През април 1849 г. Фридрих-Вилхелм IV отказва „омърсената“ корона на революцията, но не се отказва от претенциите си за обединител на Германия, подхранени от група реформаторски настроени консерватори в неговото обкръжение¹. На преден план в немската история излиза кралският съветник Йозеф фон Радовиц, който произхожда от католическа унгарска фамилия, генерал-лейтенант е от пруската армия и преди революцията се издига като пруски политик и дипломат. Радовиц е депутат във Франкфуртския парламент, изповядва консервативни убеждения, привърженик е на малогерманското обединение. През април 1849 г. той разработва проект за нов Германски съюз, съчетаващ модифициран вариант на решенията на Националното събрание във Франкфурт с желанието на Фридрих-Вилхелм да застане начело с подкрепата на останалите немски монарси. В детайли планът предвижда да се изгради нов съюз между немските владетели, без австрийския, който да бъде оглавен от пруския крал. Консерваторът Радовиц иска да използва революционния подем – нали цяла Германия желае единство и на суверенните немски владетели ще им е трудно да се противопоставят – и само да преработи в консервативен дух Франкфуртската конституция, защото тя вече постановява малогерманското единство и избира за император Фридрих-Вилхелм. Промяната в основния закон цели да го направи приемлив за пруския крал – напр. да има право на абсолютно вето, да се заменя равното всеобщо изборително право с имуществен ценз и степенни избори. Що се отнася до Австрия, новият немски съюз ще склучи с нея „неделим съюз“ за съвместно решаване на икономически, външнополитически и военни проблеми. Последният ще носи името „Германски съюз“ и ще се ръководи от четирима директори – по един от Прусия и Австрия и двама, излъчвани от останалите немски държави – със седалище в Регенсбург.

Въпреки че още в началото на май австрийското правителство отклонява пруското предложение, шансовете му за реализация не са лоши – пруските

войски по това време се намират по територията на редица обхванати от революционни пламъци немски държави и всяват страх сред местните власти, а Австрия все още е военно ангажирана със съпротивата на отцепилата се от нея унгарска държава. По инициатива на Радовиц на 17 май в Потсдам за съвещание пристигат представители на останалите четири немски кралства. Целта на разговорите е да се набележат мерки за „установяване на единно ръководство на немските дела“. На 26 май Прусия, Саксония и ХанOVER подписват „Съюз на тримата крале“, с който се ангажират да подкрепят Фридрих-Вилхелм IV в усилията му да обедини Германия². В рамките на една година, считано от 1 юни 1849 г., Прусия трябва да инициира свикването на парламент, който да приеме нова имперска конституция. Южногерманските кралства Бавария и Вюртемберг не подписват споразумението и впоследствие препятстват усилията на Радовиц³. Саксония и ХанOVER пък изрично уточняват, че ще се чувстват обвързани с Прусия само в случай че всички немски държави, естествено без Австрия, влязат в бъдещия съюз⁴. През януари 1850 г., след като става ясно, че условието им е неизпълнимо, двете кралства официално излизат от „Съюза на тримата крале“.

Междувременно Радовиц задейства реализацията на плана си. На 28 май е публикувана проектоконституция, която в редица текстове дословно повтаря Франкфуртската. Съкратени са част от правата и свободите на гражданите, пруският крал като общ монарх вече има абсолютно вето над законопроектите, а ръководството на съюза се упражнява съвместно от него и от още петима немски князе. По същото време е обявен и избиращият закон за депутатите, които трябва да обсъдят и приемат конституцията. Той е двустепенен и облагодетелства богатите граждани, защото почива на пруското деление на обществото на три класи данъкоплатци. По предложение на Саксония и ХанOVER допълнително се ограничават избиращите права само до плащащите преки данъци на държавата и до гласуване по местоживеене⁵. В края на 1849 г. и в началото на 1850 г. се провеждат изборите и на 20 март парламентът започва работа в град Ерфурт.

Ако владетелите на южногерманските държави не подкрепят плана на Радовиц, особено след възраженията на Австрия, която към края на 1849 г. с руска помощ се справя с Унгарското въстание и може вече да съсредоточи внимание и усилия по уреждане на „германския въпрос“, то зад каузата на Прусия застават либерали от цяла Германия. Скоро след разпускане на Франкфуртския парламент ок. 150 негови бивши депутати либерали се събират в гр. Гота в края на юли 1849 г. и заявяват подкрепата си за малогерманския план на Радовиц. Одобряват и проектоконституцията му с аргумента, че целта оправдава формата – т.е. заради националното обединение приемат консервативната редакция на Франкфуртската конституция и ще пожертват част от либералните и демократичните постановки в нея. Пруската дипломация, страхът от нейната военна сила и натискът на либералното обществено мнение са сред причините до края на годината 26 немски държави, разположени основно на север от по-

речието на Майн, да влязат в проектирания съюз и да проведат съответните избори за делегати на Ерфуртския парламент⁶.

Във Втория германски парламент половината участници са от пруски провинции, а сред липсващите са делегатите на Бавария, Вюртемберг, Саксония и ХанOVER. Поради бойкота на изборите от левицата, сред депутатите има основно либерали и консерватори. Освен това Ерфуртският парламент е структуриран в две кàмари – на народните представители и на представители-те на държавите – което дава възможност отделните немски монарси да делегират хора от собственото им обкръжение, главно ултраконсерватори, и чрез тях да бранят суверенните си права⁷. Без да изброяваме имената на по-видните депутати, ще отбележим присъствието на Ото фон Бисмарк, не защото е сред най-активните в работата му, а предвид бъдещата му роля по решаване на „германския въпрос“⁸. Под натиска на Радовиц в края на април 1850 г. проектоконституцията с малки корекции е гласувана, но от поканените през май в Берлин немски князе с полагане на подпис я ратифицират само 12, което може да се смята за крах на пруската политика за обединение⁹, въпреки че Фридрих-Вилхелм все още не се предава.

В края на 1849 г. Австрия се активизира по „германския въпрос“. Нейният премиер – княз Феликс Шварценберг с подкрепата на Русия не се притеснява от конфликт с Прусия и залага не на разбирателство с нея, а на победа¹⁰. Той иска да унищожи пруското малогерманско творение и да наложи 70-милионната империя – Германски съюз, в който влиза цялата Хабсбургска държава и австрийският император е общ германски владетел. Австрийският премиер, доволен от отказа на короната от Фридрих-Вилхелм по-рано през годината, поема инициатива за спечелване на останалите по-големи немски държави. На 27 февруари 1850 г. Бавария, Саксония, Вюртемберг и ХанOVER сключват „Съюз на четиримата крале“ и излизат с поредно предложение за общонемско обединение. Австрия съдейства за споразумението, защото то обезсилва позициите на Прусия, но предпочита да остане зад кулисите, още повече, че планът на кралете клони към триализъм. По същото време Радовиц усилено работи по собствения си проект и отхвърля всяка друга възможност, а Шварценберг не изоставя идеята за 70-милионна държава в Средна Европа.

През май 1850 г. ханOVERският крал се отмята от подписа си и разтрогва споразумението. „Третата Германия“ отстъпва политическата сцена на двете немски Велики сили. В противовес на Ерфуртския парламент и в качеството си на председател на легитимния Германски съюз Австрия свиква на 10 май във Франкфурт конференция, на която делегатите на немските държави да съгласуват мерки за възобновяване и реформиране на общия съюз. Присъстват представители само на 10 страни, сред които на четирите кралства, недостатъчно с претенции за представителност. Да припомним, че по същото време в Берлин едва 12 немски владетели застават зад пруския проект за съюз.

Конфликтът Австрия–Прусия достига своя връх през есента на 1850 г. През 1848 и 1849 г. Фридрих-Вилхелм IV на два пъти се притичва на помощ

на въстаналите провинции Шлезвиг и Холщайн и воюва успешно срещу Дания, но и двата пъти е принуден от останалите Велики сили да се изтегли от провинциите. Особено заплашително се държи Русия. На 2 юли 1850 г. Прусия сключва мирен договор с Датското кралство и се съгласява „шлезвиг-холщайнският проблем“ да бъде разрешен на конференция на Силите. За Великите сили Холщайн преди революцията от 1848 г. е член на Германския съюз и затова трябва да си върне предреволюционния статут, т.е. големите европейски държави приемат като легитимен Германския съюз, ръководен от Австрия, а не ерфуртското обединение на Прусия. Последвалите събития се развиват през лятото и есента на 1850 г. и ескалират отношенията между Берлин и Виена: революционната управа на Холщайн отказва да признае датската власт и правителството на Дания се обръща към Германския съюз за разрешение да навлезе с войски и да възнови ред; Шварценберг сбира набързо членове на стария Бундестаг и одобряват интервенцията; Радовиц, поел през септември поста на външен министър на Прусия, оспорва законността на институцията и взетото от нея решение и го оценява като повод за война¹¹.

Към противоречията между двете големи немски държави се добавя и проблемът с Курхесен. В немското княжество през лятото на 1850 г. избухва остър конфликт между княза и местния ландтаг по въпроса за разпределението на бюджета. Дори разпускането на непокорния ландтаг и новите избори не променят ситуацията – новият местен парламент също държи на правата си. Князът обявява военно положение и разпорежда на армията да се намеси, но главнокомандващият и огромната част от офицерите (над 90%) отказват да изпълнят заповедта и подават оставка. Князът не се чувства сигурен за живота си в размирната страна и заедно с правителството я напуска, отправяйки искане към Бундестага, представителството на немските държави в Германския съюз, за съюзна интервенция в княжеството на основание чл. 26. от Виенския заключителен акт – основен документ на предреволюционния Германския съюз. До избухването на вътрешните междусобици Курхесен е член на пропруския (Ерфуртски) немски съюз, в хода на кризата князът излиза от него и търси военна помощ от проавстрийския Германски съюз. Шварценберг веднага се възползва, за да демонстрира легитимността и силата на Германския съюз, и прокарва решението в Бундестага, където присъстват представители само на 12 съюзни държави.

Радовиц отхвърля правото на Бундестага да се меси и настоява въпросът да бъде разгледан от арбитражния съд в Ерфурт, институция на оглавявания от Прусия Ерфуртски съюз. Гражданското неподчинение в Курхесен става повод за демонстрация на сила между двата немски съюза. Освен въпрос на престиж и надмощие за Берлин контролът над малкото княжество е от изключително стратегическо значение, защото територията му разделя кралство Прусия на две части, през него минават два военни пътя, които свързват Западна с Източна Прусия и които по стар договор Берлин контролира. Може с основание да се твърди, че Берлин ще загуби значителна част от военната си мощ, ако отстъпи

позициите си в Курхесен. „Повярвайте ми, обмислих всички възможности – външни и вътрешни, военни и политически – и Ви заявявам: Нашето решение е взето. Ние няма да търпим никакви чужди войски в Курхесен и, ако от това произлезе война, незабавно ще мобилизираме всичките девет армейски корпуса и без всяко колебание или съображение ще вземем най-крайната мярка“ – заявява Радовиц на австрийския посланик в Берлин на 25 октомври 1850 г.¹²

Шварценберг не е впечатлен. Още в началото на октомври се е договорил с баварския и вюртембергския си колега и в Брегенц трите страни подписват военен съюз срещу Прусия. Бавария поема задължението да вкара войски в Курхесен, а ако Прусия я нападне, съюзниците ѝ ще я защитят. Дни по-късно пруски и баварски войски навлизат на оспорваната територия и кризата е на път да прерасне във военен конфликт. На 8 ноември край селището Бронцел има стрелба между две противникови военни части, навреме спряна от командващите, без да се стигне до жертви¹³.

В критичния момент на кризата се намесва Николай I. Руският цар притиска Фридрих-Вилхелм IV да се откаже от алтернативния немски съюз, плод на революцията по мнението на царя, и предлага услугите си да посредничи за постигане на компромис с Австрия. Пруският крал дава знак, че ще размисли – назначава на мястото на починалия министър-председател граф Фридрих фон Бранденбург склонния към отстъпки граф Ото-Теодор фон Мантойфел, който прокарва в правителството решение за разпускане на Ерфуртския съюз срещу гарантиране на пруските военни пътища в Курхесен. Пруският престолонаследник принц Вилхелм настоява за военни действия и военното напрежение не спада, въпреки че кралят сваля омразния на Австрия Радовиц от поста на външен министър. Войнствени изказвания и дипломатически действия характеризират целия месец ноември. На 25 ноември Шварценберг, окуражен от руската подкрепа, отправя 48-часов ултиматум до Прусия да изтегли войските си от съседното княжество. Фридрих-Вилхелм IV бие отбой, защото е външнополитически изолиран, не може да разчита на подкрепата на Англия, Франция и Русия, заради неотдавнашното им спречкване по „шлезвиг-холщайнския въпрос“, и е изправен пред неблагоприятната ситуация да воюва срещу Австрия и част от немските държави, открито защитавани от царя¹⁴.

На 29 ноември в Олмоуц с посредничеството на Русия Шварценберг и Мантойфел подписват споразумение, което онагледява капитулацията на Прусия. Без да е пунктуално записано, Берлин на практика се отказва от Ерфуртския съюз, отстъпва лидерството си сред германските държави на Австрия, приема да участва в съюзната екзекуция на Холщайн и да се откаже от войнствените си намерения в Курхесен. „Олмоуцко унижение“ – нарича войнствената пруска опозиция споразумението и задълго ще запази омразата към Австрия, за да може в подходящия момент да си отмъсти. „Силният отстъпва една крачка, но държи под око целта и гледа по какъв друг път да я постигне“ – оправдава се Мантойфел¹⁵. В прочутата си „Олмоуцка реч“ от 3 декември пред Пруския ландтаг Бисмарк защитава взетото непопулярно решение: „Единстве-

ната здрава основа на една голяма държава, с която тя се отличава съществено от една малка държава, е държавният егоизъм, а не романтиката“ и препоръчва тясно равнопоставено сътрудничество с Австрия. Войната помежду им е излишна, а печеливши ще са левицата и революцията¹⁶. С мнението си Бисмарк си заслужава поста на бъдещ пруски представител в Бундестага на Германския съюз, където пък ще използва голям арсенал от дипломатически прийоми и пламенни речи, за да подкопае лидерството на Австрия в съюза.

Олмоуцката реч на Бисмарк е удачен пример за новата политика, която излиза на преден план след неуспешната революция от 1848–1849 г. Немската либералната буржоазия и интелигенция осъзнават разликата между реалността и романтизма, наясно са, че за да се реализират националната идея и либералните реформи, е необходима реална власт, че идеализмът на бащите на Франкфуртската конституция трябва да бъде заменен с реална сила, трезв реализъм и материализъм. Тази политика става популярна като „реалната политика“ и обединява идеала с властта, със силната власт. Десетина години по-късно Бисмарк ще произнесе пред Пруския ландтаг друга паметна реч, в която ще даде по-пълна характеристика на „реалната политика“¹⁷.

„Олмоуцкото споразумение“ е загуба за Прусия, но не носи пълна победа и на Австрия. Двете големи немски държави се споразумяват да възобновят и реформират Германския съюз, а „реалната политика“ подсказва, че нито Великите сили, нито немските държави ще приемат лансирания от Шварценберг проект за 70-милионната държава. За да е символиката пълна, през декември 1850 г. в Дрезден на конференция са поканени делегати на съюзните страни. През есента на 1847 г. Радовиц депозира пред пруския крал първоначален вариант за реформи в съюза и получава картбланш да го обсъди с австрийския премиер княз Клеменс фон Метерних. Резултатът от няколко срещи помежду им е решение за свикване на немските правителства на конференция в Дрезден за обсъждане на реформи в Германския съюз¹⁸. Тя трябва да започне на 25 март 1848 г., но избухналата революция я проваля. С две години закъснение на същото място със същата цел конференцията става факт.

Дрезденската конференция продължава до май 1851 г. и онагледява разнопосочните интереси в германския свят. Целта на Австрия е да разшири влиянието си в него с включване на всичките си земи в съюза, Прусия се стреми да повиши статута си до този на Австрия и съвместно да го председателстват, а Бавария, Вюртемберг и други немски държави застъпват идеята за триализма¹⁹. За по-успешна работа се създават 5 комисии, като по-важните са за териториалните граници, за компетенциите на висшите органи на управление, за реформи в сферата на търговията, транспорта и митата. Австрийската делегация се оглавява от Шварценберг, а пруската – от Мантойфел – първият пристига с реномето на безспорен победител, а вторият – с амбицията да се реваншира за загубата в Олмоуц.

След много перипетии и обрати преговорите завършват без успех²⁰. Постигнатото консенсусно решение е да се реанимира старият Германския съюз и

да се запази предишното статукво в него, което означава, че Австрия ще продължава да председателства съюза в сферата на политиката, а Прусия запазва лидерството си в икономическата общност. В края на конференцията Фридрих-Вилхелм IV официално разпуска Ерфуртския съюз и се обръща към бившите си съюзници с призив да изпратят посланици в Бундестага. Реформите са оставени за по-добри времена, а страничен любопитен резултат от преговорите на конференцията е сключеният между Виена и Берлин таен военен съюз за съвместна отбрана при война с трета страна. С него Мантойфел гарантира защитата на Австрия дори при заплахата за извъннемските ѝ владения срещу ангажимента на Шварценберг да подкрепя в бъдеще Прусия по „германския въпрос“. Договорът е с тригодишен срок, подновен е в хода на Кримската война, трае до 1857 г., когато Берлин го разтрогва, защото не среща съпричастност от страна на Виена²¹.

Основният извод от Дрезденската конференция е, че се възстановява нежеланият от никого, поне не в този си вид, Германски съюз и че се запазва антагонистичният дуализъм между Австрийската империя и Пруското кралство. Революцията не решава „германския национален въпрос“, а конференцията връща старото статукво. Като че ли всичко започва отначало, както след Виенския конгрес, дори немските монарси поемат реакционен курс във владенията си срещу остатъците от революцията. Нова е само политиката, чрез която трябва да се разрешат старите проблеми. Неуспехът от 1848 г. ще даде шанс на една нова личност, която със средствата на „реалната политика“ ще моделира през следващите десетилетия немската и европейската история – на Ото фон Бисмарк. Предстои той да обедини Германия чрез „желязо и кръв“, да осигури лидерството на Прусия в нея и да отстрани Австрия от новата немска държава – Втората германска империя²².

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Повече за революцията 1848–49 г. в Германия в: **Спиридонов, В.** Германия през XIX век: от съюз към империя. В. Търново, 2015, с. 70–94 и посочената там литература.

² **Aschoff, H.-G.** Hannover, das Dreikaiserbündnis und die Erfurter Union. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 111–136; **Mueller, J.** Vom Dreikönigsbündnis zum Vierkönigsbündnis. Sachsen und die Erfurter Union 1849/50. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 137–164.

³ **Gruder, W.** Welches Deutschland soll es sein? Bayerns Weg von Frankfurt nach Frankfurt 1848–1850. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 165–198; **Sauer, P.** Württemberg und die Erfurter Union. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 199–222.

⁴ **Huber, E. R.** Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band II: Der Kampf um Einheit und Freiheit 1830 bis 1850. Stuttgart u.a., 1988, S. 887.

⁵ **Botzenhart, M.** Deutscher Parlamentarismus in der Revolutionszeit 1848–1850. Duesseldorf, 1977, S. 719–720.

⁶ Виж напр. **Hahn, H.-W.** „Dass aber der Bundesstaat gegrundet werden muss...“ Die thuringischen Staaten und die Erfurter Union. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 245–270.

⁷ За политическите фракции в Ерфуртския парламент в **Jansen, Ch.** Der schwierige Weg zur Realpolitik. Liberale und Demokraten zwischen Paulskirche und Erfurter Parlament. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 341–368; **Steinhoff, P.** Die „Erbkaiserlichen“ im Erfurter Parlament. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 369–392; **Kraus, H.-Ch.** Die Konservativen und das Erfurter Unionsparlament. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 393–416.

⁸ Подробно за състава, структурата и дейността на Ерфуртския парламент в **Lengemann, J.** Das Deutsche Parlament (Erfurter Unionsparlament) von 1850 – ein Handbuch: Mitglieder, Amtstraeger, Lebensdaten, Fraktionen. Jena–Muenchen, 2000; **Lengemann, J.** Das Deutsche Parlament von 1850. Wahlen, Abgeordnete, Fraktionen, Praesidenten, Abstimmungen. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 307–340; **Mai, G.** Erfurter Union und Erfurter Unionsparlament 1850. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 9–51.

⁹ Анализ на Ерфуртската конституция в **Boldt, H.** Die Erfurter Unionsverfassung. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 417–432.

¹⁰ **Nipperdey, Th.** Deutsche Geschichte 1800–1866. Buergerwelt und starker Staat. Muenchen, 1983, S. 671.

¹¹ **Huber, E. R.** Цит. съч., S. 904–905.

¹² Цит. по **Angelow, J.** Der Deutsche Bund. Darmstadt, 2003, S. 91.

¹³ **Huber, E. R.** Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band II..., S. 909–919.

¹⁴ За пруската и австрийската политика в кризата от 1850 г. виж: **Barclay, D. E.** Preussen und die Unionspolitik 1849/50. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 53–80; **Luchterhandt, M.** Oesterreich-Ungarn und die preussische Unionspolitik 1848–1851. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union..., S. 81–110.

¹⁵ **Schieder, Th.** (Hg.) Handbuch der europaeischen Geschichte. Bd. 5: Europa von der Franzoesischen Revolution zu den nationalstaatlichen Bewegungen des 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 1998, S. 518.

¹⁶ **Winkler, H. A.** Auf ewig in Hitlers Schatten? Anmerkungen zur Deutschen Geschichte. Muenchen, 2007, S. 25.

¹⁷ Става дума за речта му пред пруските депутати от бюджетната комисия от 30 септември 1862 г., известна с използването на фразата „желязо и кръв“.

¹⁸ **Huber, E. R.** Цит. съч., S. 588–589.

¹⁹ **Angelow, J.** Цит. съч., S. 96–98.

²⁰ За работата и решенията на конференцията подробно във **Floeter, J., Wartenberg, G.** (Hrsg.) Die Dresdener Konferenz 1850/51: Fäderalisierung des Deutschen Bundes versus Machtinteressen der Einzelstaaten. Leipzig, 2002.

²¹ **Huber, E. R.** Цит. съч., S. 925.

²² За изредените събития виж: **Спирidonov, B.** Германия през XIX век: от съюз към империя. В. Търново, 2015, с. 104–158.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Спиридонов, В. Германия през XIX век: от съюз към империя. В. Търново, 2015. [Spiridonov, V. Germania prez XIX vek: ot sayuz kam imperiya. V. Tarnovo, 2015.]

Angelow, J. Der Deutsche Bund. Darmstadt, 2003.

Aschoff, H.-G. Hannover, das Dreikaiserbuendniss und die Erfurter Union. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 111–136.

Barclay, D. E. Preussen und die Unionspolitik 1849/50. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 53–80.

Boldt, H. Die Erfurter Unionsverfassung. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 417–432.

Botzenhart, M. Deutscher Parlamentarismus in der Revolutionszeit 1848–1850. Duesseldorf, 1977.

Floeter, J., Wartenberg, G. (Hrsg.) Die Dresdener Konferenz 1850/51: Foederalisierung des Deutschen Bundes versus Machtinteressen der Einzelstaaten. Leipzig, 2002.

Gruder, W. Welches Deutschland soll es sein? Bayerns Weg von Frankfurt nach Frankfurt 1848–1850. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 165–198.

Hahn, H.-W. „Dass aber der Bundesstaat gegruendet werden muss...“ Die thueringischen Staaten und die Erfurter Union. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 245–270.

Huber, E. R. Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band II: Der Kampf um Einheit und Freiheit 1830 bis 1850. Stuttgart u.a., 1988.

Jansen, Ch. Der schwierige Weg zur Realpolitik. Liberale und Demokraten zwischen Paulskirche und Erfurter Parlament. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 341–368.

Kraus, H.-Ch. Die Konservativen und das Erfurter Unionsparlament. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 393–416.

Lengemann, J. Das Deutsche Parlament (Erfurter Unionsparlament) von 1850 – ein Handbuch: Mitglieder, Amtstraeger, Lebensdaten, Fraktionen. Jena–Muenchen, 2000.

Lengemann, J. Das Deutsche Parlament von 1850. Wahlen, Abgeordnete, Fraktionen, Praesidenten, Abstimmungen. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 307–340.

Luchterhandt, M. Oesterreich-Ungarn und die preussische Unionspolitik 1848–1851. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 81–110.

Mai, G. (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000.

Mai, G. Erfurter Union und Erfurter Unionsparlament 1850. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 9–51.

Mueller, J. Vom Dreikoenigsbuendnis zum Vierkoenigsbuendnis. Sachsen und die Erfurter Union 1849/50. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 137–164.

Nipperdey, Th. Deutsche Geschichte 1800–1866. Buergerwelt und starker Staat. Muenchen, 1983.

Sauer, P. Wuerttemberg und die Erfurter Union. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 199–222.

Schieder, Th. (Hg.) Handbuch der europaeischen Geschichte. Bd. 5: Europa von der Franzoesischen Revolution zu den nationalstaatlichen Bewegungen des 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 1998.

Steinhoff, P. Die „Erbkaiserlichen“ im Erfurter Parlament. – In: **Mai, G.** (Hrsg.) Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Koeln u.a., 2000, S. 369–392.

Winkler, H. A. Auf ewig in Hitlers Schatten? Anmerkungen zur Deutschen Geschichte. Muenchen, 2007.